

УДК 331.55 : 332.133.6 : 303

Біль М.М.,
к.держ.упр., науковий співробітник
Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Усталеність міграційних явищ і процесів у світовому масштабі на тлі закономірного підвищення міжтериторіальної мобільності населення призвело до виникнення нових просторових утворень – територіальних міграційних систем (ТМС). Такі утворення формуються на різних рівнях просторової організації суспільства та часто охоплюють собою декілька держав, а то й континентів.

Для України стихійність формування ТМС із зовнішніми і внутрідержавними векторами та з подальшими їх потужними впливами на різні суспільні процеси актуалізує потребу пошуку шляхів їх урегульованості. У силу слабо розробленого методологічного апарату вивчення таких складних просторових утворень із відсутністю чіткого концептуального бачення держави щодо керованості міграцій, впливи на ТМС є досить ускладненими. Тому конкретизація методичних підходів дослідження формування й розвитку ТМС на відповідних просторових рівнях є важливим завданням сучасних науковців, що працюють за даним напрямом.

Актуальною постає тема дослідження і в контексті забезпечення інноваційних процесів в економіці нашої держави. Вона полягає у потужних детермінаціях системою взаємовідносин у межах ТМС результатів економічної діяльності. Формування відповідного конкурентного середовища у ТМС як осередках підвищеної економічної активності населення з високою міжтериторіальною та професійною мобільністю супроводжується зростанням схильності до інноваційної діяльності, неперервності розвитку особистісного трудового потенціалу. Забезпечення врегульованості ТМС дозволить досягнути визначених цілей інноваційного розвитку держави та її регіонів, адже у даних просторових утвореннях концентруються величезні ресурсні можливості, мобілізація яких дозволить активізувати нові каталізатори соціально-економічного розвитку.

Таким чином, розуміння методичних підходів дослідження ТМС на різних просторових рівнях дасть змогу сформувати потужний інформаційний базис щодо стану, тенденцій, закономірностей, а також перспектив їх подальшого розвитку. У свою чергу, це дозволить через керованість системи відносин, яка сформувалась у межах ТМС, здійснювати потужний конструктивний вплив на соціально-економічний розвиток держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу даного дослідження формують напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, що стосуються вивчення методів наукового пізнання в цілому, а також конкретно тих, що займалися міграційними питаннями із застосуванням системного підходу. Серед вчених, що мають вагомі здобутки у систематизації та вдосконаленні застосування різного методичного інструментарію варто відзначити таких як М. Білуха, Я. Гаращенко, А. Грабченко, А. Григор'єв, В. Марцин, М. Пилипчук, В. Романчиков, Д. Стеченко, В. Федорович, Г. Цехмістрова, В. Шостак та ін. У той же час, вивченням міграційних питань, у тому числі конкретно ТМС, сьогодні в Україні активно займаються О. Варецька, О. Гайдуцький, Г. Герасименко, А. Конверський, О. Малиновська, С. Пирожков, О. Позняк, О. Пуригіна, М. Романюк, У. Садова, О. Хомра та ін. Проте опису методичних підходів до вивчення формування і розвитку ТМС у вітчизняній науковій літературі не простежується в силу слабо розробленої методологічної бази згідно даного предмету дослідження взагалі.

Постановка завдання. Метою даної публікації є системне представлення методичного інструментарію дослідження формування і розвитку ТМС як нових потужних просторових утворень, що здатні здійснювати помітні детермінації різних суспільних явищ і процесів. Завдання статті при цьому будуть наступні:

- сформулювати дефініцію ТМС та основні підходи, в фокусі котрих можна здійснювати вивчення їх змістовної сутності;
- систематизувати найбільш актуальні методи дослідження формування і розвитку ТМС;
- обґрунтувати необхідність застосування окремих методів дослідження ТМС, зокрема прогнозування, районування, районування і таксономізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. ТМС слід розглядати як складні просторові утворення, що формуються і функціонують на тлі системних та активних міжтериторіальних переміщень, у першу чергу, людських, а поряд з цим – фінансових й інших ресурсів, що підкріплені відповідними договірними відносинами. Такі договірні відносини за ідеальних умов регламентовані індивідуальними трудовими та колективними договорами. Разом з тим, нажаль, досить часто такі відносини є нерегламентовані або ж супроводжуються дуже низьким рівнем правової культури

населення (за результатами одного з соціологічних досліджень, лише 60% осіб стверджують, що ознайомлені із гарантіями, передбаченими трудовим договором [1]).

Таким чином, при розгляді ТМС домінантним повинен бути територіальний підхід і системоформування має здійснюватись з прив'язкою до умов конкретного середовища та з просторовим обмеженням. Системоформуючим ядром тут буде ринок праці у силу переважно трудового характеру міграційних процесів [2].

Узагальнене розуміння сутності ТМС дає змогу виокремити основні *підходи*, за якими доцільно проводити відповідні дослідження. Вважаємо, що з-поміж можливих підходів наукових досліджень вивчення ТМС повинно здійснюватись за:

- територіально-просторовим підходом, враховуючи структурованість досліджуваного явища, що має умовні «кордони» (межі);
- функціональним підходом, тобто з конкретизацією функціонального призначення різних підсистем ТМС, явищ і процесів, що тут відбуваються;
- просторово-часовим підходом, що дозволяє досліджувати поряд з поступальним розвитком ритміку та циклічно-фазову динаміку відповідного явища чи процесу [3, с. 85];
- системним підходом, адже при розгляді ТМС, у першу чергу, важливо розуміти системну природу таких утворень. При цьому слід враховувати існування ієрархії систем, що неперервно наростає від простішого рівня до більш складного. Це наростання відбувається завдяки дії системоформуючих факторів, які для своїх проявів потребують відповідного середовища [4, с. 217]. Тому застосування системного підходу дозволяє простежувати взаємодію ТМС з іншими системними утвореннями.

При визначенні методичних підходів дослідження формування і розвитку ТМС важливо розуміти окрім підходів і *зріз* таких досліджень. Такими зрізами можуть бути:

- безпосередньо сама ТМС з її складною внутрішньою структурою та міжсистемними зв'язками, які виникають стихійно чи на основі договірних відносин;
- факторні впливи на формування і розвиток ТМС;
- факторні впливи самих ТМС на різні суспільні явища і процеси.

Конкретизація методичних підходів дослідження формування і розвитку ТМС на різних просторових рівнях повинна враховувати, що *методи* науки є основним предметом вивчення методології, яка являє собою спосіб усвідомлення будови науки і методів її роботи [5, с. 82]. В основі добору методів повинна лежати *гіпотеза*, що передбачає систему умовиводів, наукових припущень, за допомогою якої на підставі низки фактів робиться висновок про існування об'єкта, зв'язку або причини явища, причому виведення це не є абсолютно достовірним [6, с. 61]. Нашою основною гіпотезою є те, що врегульованість ТМС може слугувати потужним фактором соціально-економічного розвитку відповідних просторових форм організації суспільства (держави, регіону, окремого населеного пункту тощо).

Розглянемо більш детально актуальні нині методичні підходи дослідження формування і розвитку ТМС у розрізі загальнонаукових та специфічних методів наукового пізнання (рис. 1).

Методи	Приклади основних методів	Специфіка застосування
Загально-наукові	Класифікація, спостереження, експеримент, ретроспективний аналіз, соціологічне опитування та ін.	Виявлення загальних тенденцій, причин формування та розвитку явищ і процесів у рамках ТМС, розширення інформаційного базису дослідження
Специфічні	Аналіз (факторний, компаративний, структурний, порівняльний, кластерний), прогнозування (планування), моделювання (структурне, оптимізаційне), групування, коефіцієнтів (у т.ч. вагових), оптимізація, типологія, районування (таксономізація), ранжування, моніторинг, графічний, картографічний та ін.	Деталізоване вивчення окремих явищ і процесів, що відбуваються в рамках ТМС з перспективами подальшого їх розвитку, можливостями керованості та конструктивного впливу на загальний соціально-економічний розвиток відповідних просторових утворень; системне представлення у територіальному розподілі схожих закономірностей та виявлення можливих проблем; узагальнення аналітичних та прогнозних розрахунків

Рис. 1. Актуальні методи дослідження формування і розвитку ТМС*

*Джерело: Складено автором

Серед зазначених методів варто відзначити вагомість прогнозування, що є науково обґрунтованим передбаченням характеру та динаміки соціально-економічних явищ і процесів, які проявляються на відповідному інституційному рівні [7, с. 326]. При відборі методів прогнозування у дослідженнях ТМС

потрібно керуватись наступними критеріями [8, с. 244]: поєднання суб'єктивної цінності й об'єктивної значущості оцінок; чітке застосування оцінок, яке не допускає різних тлумачень щодо вибору методів; створення можливості накопичення статистичної інформації та її використання для прогнозування.

Прогнозування розвитку ТМС є надскладним завданням, тому цілісні розрахунки в силу складної структурної формації даного утворення є неможливими. Разом з тим, важливим є прогнозування окремих явищ і процесів, що відбуваються в межах ТМС та призводять до трансформаційних змін їх структури.

Актуальним методом дослідження ТМС виступає ранжування, що являє собою спосіб оцінки об'єктів у порядковій шкалі, коли кожному з них приписується місце в послідовності [9, с. 200]. Ранжування стосовно ТМС слід проводити, насамперед, для факторів за відповідними критеріями, що детермінують їх розвиток. Також даний метод актуальний з точки зору рейтингового представлення результатів аналізу відповідних територій (регіонів, держав), що формують ТМС, постаючи перед мігрантами просторовими ареалами відповідного рівня привабливості.

Так само з метою виокремлення територій притягання міграційних потоків, наслідком чого є формування ТМС, актуальним методом є районування як процес пізнання закономірностей розвитку територіально-виробничих комплексів і виділення із системи господарського комплексу країни з метою здійснення науково обґрунтованої регіональної політики і управління розвитком економіки регіонів [10, с. 386]. Виокремлення районів на рівні цілих ТМС чи окремих їх просторових підсистем дозволить проводити ефективну регіональну міграційну політику з консолідацією зусиль стосовно перерозподілу економічно активного населення. Поглибленим застосуванням методу районування може бути таксономізація як процес поділу території на співставляючі чи ієрархічно підпорядковані таксони, що включає визначення класів і типів таксонів, їх ідентифікацію, делімітацію та встановлення відношень між ними [11, с. 70]. По суті, вищим таксоном визначеного таксономічного утворення буде основна ТМС, у межах котрої відбуваються міграційні процеси, що дозволить просторово обмежувати керованість міграцій.

Висновки з даного дослідження. Представлені методи наукового пізнання формування і розвитку ТМС лише узагальнено відображають весь глибинний методичний інструментарій дослідження даних складних і часто нерегульованих просторових утворень. Складність застосування більшості методів обумовлена відсутністю чіткого бачення меж відповідних ТМС та обмеженістю статистичної інформації. З іншого боку, часта охопленість у межах ТМС територій кількох країн ускладнює використання методичних підходів у силу неспівставності даних їх офіційної статистики. Тому конкретні аналітичні розрахунки є мало практичними та більшої ваги на даному етапі набувають загальнонаукові методи наукового пізнання, що дозволяють здійснити теоретико-методологічне обґрунтування існування таких систем та можливості їх регулювання.

Література

1. Пасєка С.Р. Соціально-трудоий потенціал регіону: теорія і практика розвитку : монографія / С.Р. Пасєка. – Черкаси: «ІнтролігаТОР», 2012. – 608 с.
2. Біль М.М. Концептуальні засади управління формуванням територіальних міграційних систем у контексті забезпечення сталого розвитку регіону / М.М. Біль // Збірник наук. праць Черкаського державного технологічного ун-ту. Серія: Економічні науки: Випуск 32: У трьох частинах / М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Черкаси: ЧДТУ. – 2012. – Частина III. – 189 с. – С. 128-131.
3. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії : навчальний посібник / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
4. Фролов Ю.П. Векторы эволюции / Ю.П. Фролов // Вестник СамГУ. Естественнаучная серия. – 2010. – № 2(76). – С. 216-225.
5. Стеченко Д.М. Методологія наукових досліджень : підручник / Д.М. Стеченко, О.С. Чмир. – К. : Знання, 2005. – 309 с.
6. Пілюшенко В.Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навчальний посібник / В.Л. Пілюшенко, І.В. Шкрабак, Е.І. Славенко. – Київ: Лібра, 2004. – 344 с.
7. Заблоцький Б.Ф. Національна економіка : підручник / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: Новий світ-2000, 2009. – 582 с.
8. Юрчак Н.В. Методи прогнозування у вивченні проблем зайнятості населення (на прикладі Івано-Франківської області) / Н.В. Юрчак // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Соціальні аспекти регіональної політики: Зб. наук. пр.: Випуск IX / НАН України. Інститут регіональних досліджень; Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України, доктор економічних наук, професор М.І. Долішній. – Львів, 1999. – С. 242-252.
9. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України : монографія / І.В. Крючкова. – К., Наукова думка, 2004. – 320 с.
10. Юрій С.І. Економічні та соціальні аспекти розвитку господарського комплексу України / С.І. Юрій, Р.А. Іванух, С.Л. Дусановський. – Тернопіль: «Збруч», 2003. – 468 с.
11. Алаєв Э.Б. Экономико-географическая терминология [Текст] / Э.Б. Алаєв. – М. : Мысль, 1977. – 199 с.